

KVENSKE ELEMENTER I DEN MATERIELLE HESTEKULTUREN I VARANGER

Skrevet av Helena Maliniemi

Innledning

I Varanger kan det spores opp elementer fra to ulike hestekulturer. Den ene leder oss til den vesteuropeiske og skandinaviske hestetradisjonen, mens den andre minner oss om den finske hestekulturen med elementer fra østlig tradisjon. Blant annet Steinar Wikan (1990) henviser til døleinnvandrernes hestekultur i Sør-Varanger, mens Håvard Dahl Bratrein (1998a; 1998b) har framsatt en hypotese om at hestekulturen i Øst-Finnmark har sin opprinnelse i Russland, og at de østlige impulsene kom gjennom kulturkontakt med den kvenske befolkningen. Man kan også finne samiske elementer innenfor denne.

Denne artikkelen omhandler den regionale hestekulturen i Varanger, og kvenenes rolle i dens utvikling, særlig innenfor den materielle kulturen. Hvordan kjennetegnes de finske/kvenske elementene, hvordan ble de finske elementene omformet og tilpasset av kvenene inn i det nye miljøet og på hvilke måte ble disse elementene utbredt i den norske og samiske kulturen? Dette er spørsmål som denne artikkelen søker svar på.

Den materielle kulturens akkulturasjon, assimilasjon og tilpasning som teoretiske utgangspunkter

Artikkelen retter søkelyset på den materielle kulturen som er knyttet til hestens bruk.

Samtidig retter den fokus på den kvenske innvandringen og deres kultur som ble relokalisert til det nye etniske og økologiske miljøet i Varanger, i Øst-Finnmark. I bakgrunnen for denne tilnærmingen ligger prinsippet om at en kultur er i en tilstand av konstant utvikling. Den kvenske kulturen kan samtidig sees som en differensialisert form fra den finske kulturen og som samtidig inneholder elementer som er annerledes enn den norske kulturen.

Transisjonsteorier tilbyr redskap for å analysere hvilke prosesser og på hvilken måte kvenkulturen forandrer seg. I denne artikkelen fokuseres det på de endringene som den kvenske hestekulturen har gjennomgått gjennom kulturkontakt og tilpasning. Einar Niemi (2004:117-118) sin transisjonsmodell for etnifisering av kvenkultur er svært velegnet i en analyse av forandringene og overgangene i kvenkulturens utvikling. Han deler kvenenes etnifiseringsprosess i tre faser som alle er relevante for problemstillingene i denne sammenhengen. Den første fasen kaller han gjerne en finsk fase som er utgangspunkt for dannelsen av en kvensk gruppe som en egen etnisk gruppe. Neste fase er etableringsfasen hvor etnifisering gjennomføres og finlendere blir kvener. Denne fasen er preget av differensiering fra den finske hvor avstanden til den finske kulturen øker og akkulturasjon til det norske, samiske og eventuelle andre kulturer tiltar. I denne kulturkontakten blir kvensk etnisitet formet i forhold til andre etnisiteter: Man er ikke lenger finlendere, men heller ikke nordmenn. Endringene og overgangene skjer som en del av dagliglivet. I noen tilfeller kan akkulturasjon lede til kulturens assimilasjon med den andre kulturen. Den tredje fasen er i følge Niemi kvenkulturens utviklingsfase i dag som er preget av valg av etnisitet og strategier for kvenkulturens utvikling fremover. Disse utviklingsalternativene kan være forvitring, fossilisering og rehabilitering. Det som Niemi anser som kvenkulturens fossilisering er å definere kvenkultur ut fra den kvenkulturen som var tidligere. Dette har medført en kulturessensialistisk oppfatning av en fastfrosset reliktkultur som bør granskes, videreføres og bevares slik som den opprinnelig var.

Målet med denne artikkelen er hvordan elementer fra den finske hestekulturen ble differensiert til kvensk som følge av akkulturasjon, evt. assimilasjon og tilpasning, og deretter hvordan den kvenske kulturen påvirket den norske og samiske kulturen.

Når det gjelder kvenkulturens differensiering fra den finske kulturen kan ikke det økologiske miljøets rolle utelukkes som en grunnleggende faktor i dette: Naturmiljøet, de muligheter og begrensninger som ligger i dette danner en base for utviklingen i kultur. De særegne naturforholdene med den marginale, nordlige beliggenheten, nærheten til Ishavet og den store Varangervidda er viktige aspekter når man studerer kulturens utvikling i Varanger.

Tilnærmingen som ligger ideologisk bak tolkningen av menneske-naturforholdet benyttet i dette studiet baserer seg på et holistisk syn hvor det ene kan forklare det andre, men ingen av dem har betydning alene. I naturens og menneskets gjensidige dialog er naturmiljøets rolle å utfordre mennesket, mens menneskets rolle er å gi respons (Bonnemaison 2005: 59, 83).

Responser uttrykkes i menneskelig praksis, som er preget av menneskets valg, kreativitet og hensiktsmessige handlinger. Kultur bli skapt gjennom disse handlingene. En slik oppfatning av menneskets tilpasning gir mennesket en aktiv rolle som kommer til uttrykk i kulturelle ytringer. Et eksempel på aktive handlinger i forhold til naturforholdene er konstruksjonen av badstuelimer av rogn og selje som viser kvenenes kreativitet og tilpasning til naturen utenfor bjørkens utbredelse. Et annet eksempel er Alta-bygget som kvenene utviklet fra sine tidligere erfaringer fra hjemlandet, men som var tilpasset til de ekstreme lokale vekstvilkårene (se Bratrein 1998a:29). Det fremsettes en hypotese om at også utvikling av den materielle hestekulturen har blitt preget av naturforholdene med hensyn til næringstilpasning og materialbruk.

Hovedtrekk i hestens utbredelse til Varanger

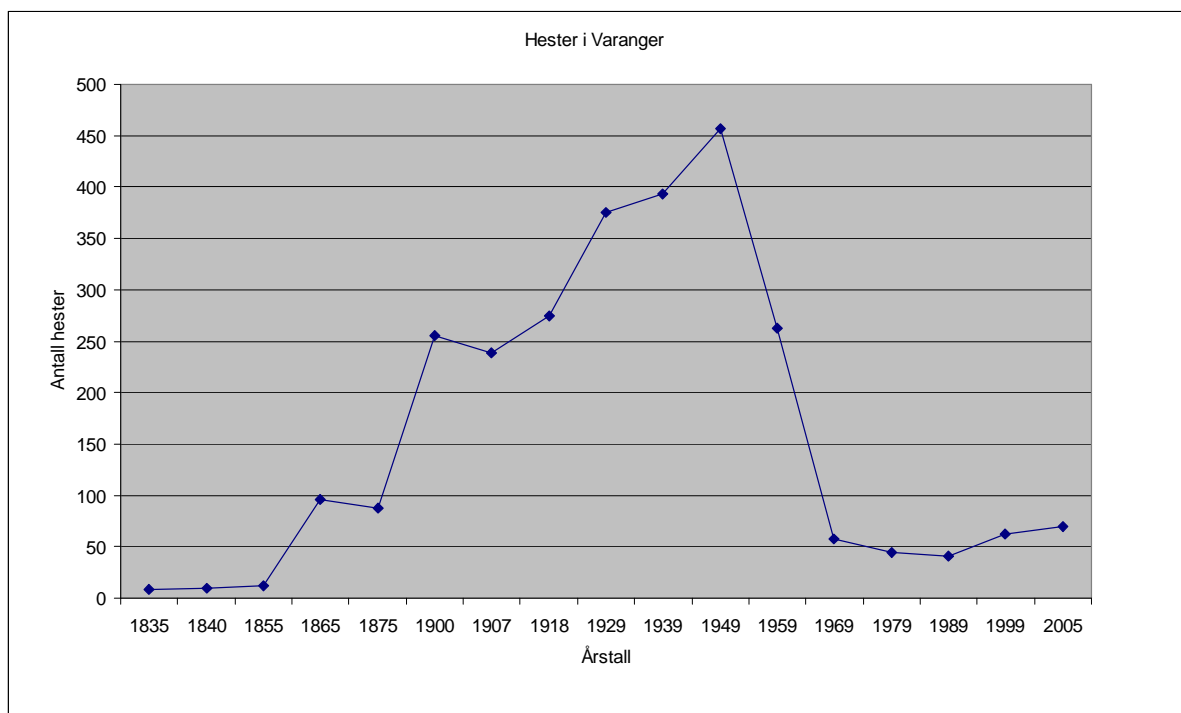
Det er ingen kjente kilder som sikkert bekrefter de første hestene i Varanger. Det var trolig den norske bosetningen som brakte hesten og andre husdyr til Varanger på 1500-tallet, siden den samiske befolkningen tradisjonelt sett ikke har forhold til andre tamdyr enn rein (Ytreberg 1959:7). Frem til 1850-tallet var ikke hesteholdet i Varanger noe tallmessig omfattende eller betydningsfullt. Antall hester i området var trolig i flere hundre år det samme slik at det bare var et par enkeltindivider ad gangen på de store handelsstedene som Vadsø og Vardø. De første sikre opplysninger om hester i Varanger knytter til velstående familier med handels- eller embetsmannbakgrunn. Det fantes i hvert fall én hest i Vadsø på slutten av 1600-tallet og denne var eid av amtmann Lilienskiold (Niemi 1983:298). På 1760-tallet var det tre hester i Varanger. En av disse var i Vardø, mens de to andre var i Vadsø (Helland 1905:388). I følge klassiske diffusjonsteorier sprer innovasjoner seg vanligvis fra mennesker med høy status og innflytelse til den delen av befolkningen som har en lavere status (Rubenstein 2005:38). Overklassen hadde økonomiske ressurser, kontakter og tilgang til nye ideer. Ser vi Finnmark under ett i forhold til hesteholdet på denne tiden, virker det som at hestene var knyttet til velstående nordmenn som amtmenn, prester og handelsmenn også i Vest-Finnmark. På 1740-tallet var det f.eks. syv hester i Alta og Talvik. Amtmannen eide to av disse, prostens sorenskriveren og handelsmannen eide en hver, mens de to andre var eid av andre (Helland 1905:388).

De første hestene i Varanger var neppe brukt til mange oppgaver. Siden veiforbindelsene var dårlige var det innenfor byene hesten var mest nyttet. Hesten hadde ikke stor betydning som arbeidsdyr i jordbruket heller. Stockfeldt (1860:20) beskriver at kjøpmannen som eide Vadsøs eneste hest på 1820-tallet hadde mulighet til å benytte de fjerne utmarkslåtter som lå overfor byen. Allmuen benyttet kun nærområdet og bar lasset hjem på ryggen. Man kan her ikke snakke om hestens utbredelse i stort omfang.

Hesteholdets utvikling i Varanger fra 1800-tallet frem til 2008 kan deles inn i to hovedfaser: Det tradisjonelle og det moderne hesteholdet. Karakteristisk for det tradisjonelle hesteholdet var at hestens funksjon hovedsakelig var rettet mot primærnæringene som skog- og jordbruk

mens det moderne hesteholdet karakteriseres som en periode hvor hesteholdet blir en egen næring knyttet til fritidsaktiviteter som salg av tjenester på ridebanen, i trav- og galoppsport, innenfor turisme og innenfor terapi og helsearbeid. I det tradisjonelle hesteholdet var hestekultur en mannlig arena mens det i det moderne hesteholdet er jentene som dominerer hestekulturen både forretningsmessig og forbruksmessig.

Utbredelse av det tradisjonelle hesteholdet i Varanger hadde tydelig sammenheng med den kvenske innvandringen. Dette kommer frem i samsvaret med utvikling av antall hester og utvikling av den kvenske innvandringen. Som man kan se i figur 1 fikk antall hester et oppsving samtidig som den kvenske innvandringen til Varanger begynte. Den kvenske innvandringen og deres tradisjon i å holde hester som viktige arbeidsdyr i jordbruket var uten tvil et stimulerende faktor til hesteholdet og hestens utbredelse til Varanger. Man kan si at utvikling av antall hester hadde sammenheng med en utviklet jordbrukskultur. Hesten hørte til den velutviklede jordbrukskulturen og gårdbruket som satset på melke- og kjøttproduksjon og på sikring av mat til husdyrene over vinteren. For eksempel var antallet hester i forhold til husstand mye større i de kvenske bygdene i Nord-Varanger som i Skallelv, Krampenes-Golnes og Vestre Jakobselv enn i de andre bygder i Varanger i 1865 og 1875. I disse bygdene spilte jordbruket en viktig rolle og det var et høyt nivå på jordbruksproduksjonen som Rune Sundelin (2007) er kommet fram til dette i sin studie fra Skallelv. Han (1977:65-66) påstår at kvenbygdene i Nord-Varanger som Skallelv og Vestre Jakobselv var blant de største melkeprodusentene i hele Finnmark i andre halvdel av 1800-tallet. Hesten hadde en viktig rolle i jordbruksproduksjonen og lønnsomheten på de kvenske gårdene. På den ene siden var en tilstrekkelig produksjon av for nødvendig for å ha hester, og på den andre siden var hesten et viktig ledd i arbeidet for økt produksjon.

Figur 1. Diagram over absolutt antall hester i Varanger 1835-2005.

Periodeskiftet fra det tradisjonelle hesteholdet til det moderne skjedde ikke øyeblikkelig og dramatisk men med mindre klare skiller. Perioden fra 1950 frem til 1970-tallet danner et slag overgang fra det tradisjonelle til det moderne hesteholdet. På 1950-tallet antallet hester

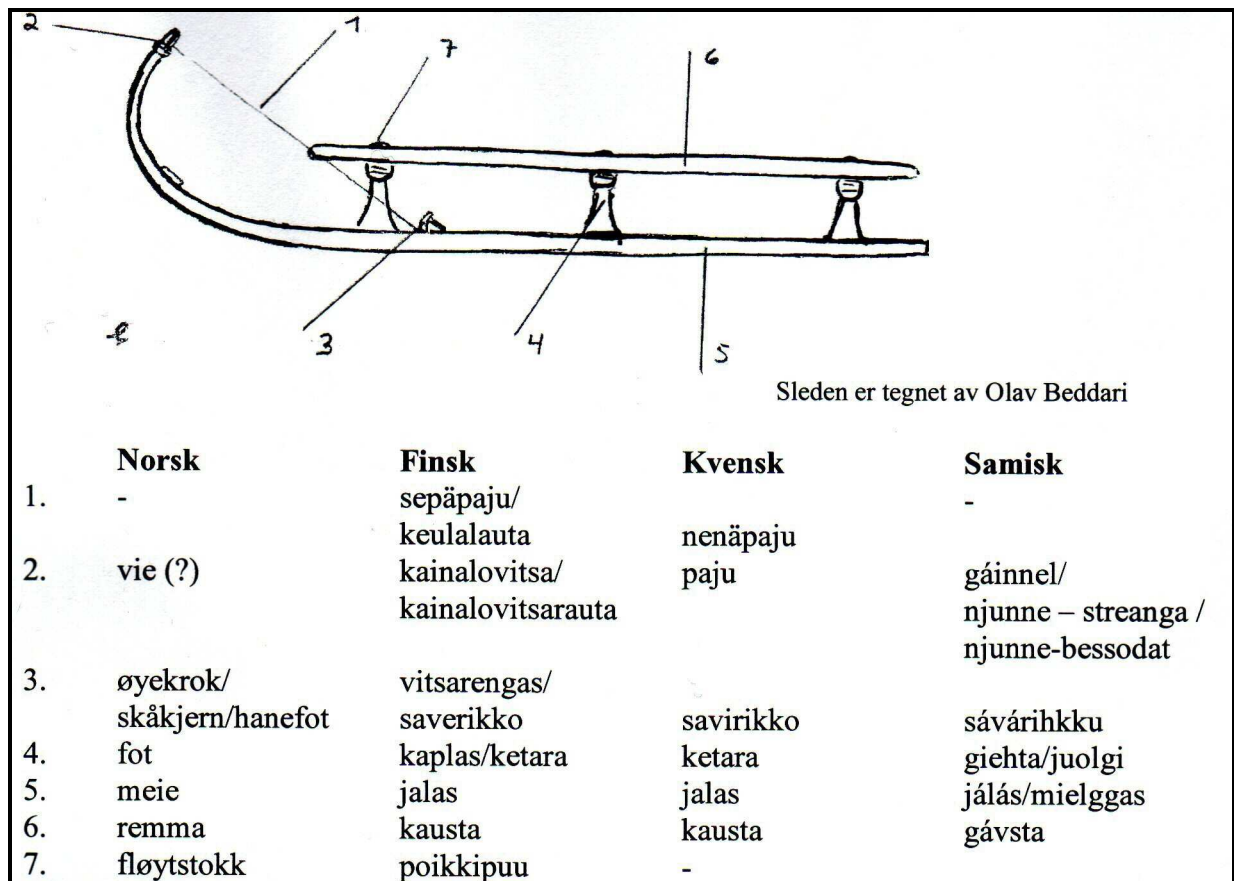
sank drastisk og utviklingen så ut til å gå mot et hesteløst samfunn som man kan se i figur 1. Innovasjoner som traktor og bil overtok gradvis hestens posisjon som den viktigste trekkraftkilden. Det var også nedgang i antallet ansatte innenfor primærnæringene, særlig innenfor jordbruket. Det viser seg at hesteholdet aldri egentlig opphørte helt i området. I Vadsø og Sør-Varanger var kommuner hvor det moderne hesteholdet med staller knyttet til fritidsbruk ble opprettet på samme tid som deler av det tradisjonelle hesteholdet fremdeles fantes. For eksempel var det fremdeles elementer av det tradisjonelle hesteholdet i jordbruket i Vadsø på 1970-tallet samtidig som de første ridestallene ble opprettet i byen. Enda på 1970-tallet var det vognmenn i byen som drev med kull- og postkjøring med hest samtidig som biler allerede dominerte trafikkbildet.

Kvenslede og dens tilleggstyr

Den sterke utviklingen av hesteholdet og den økte hesteb Bruken i Varanger kan knyttes til den kvenske innvandringen og deres utviklede jordbrukskulturen. Med dette bidro den kvenske innvandringen også med en del av den materielle hestekulturen. Den materielle kulturens særegenhet kommer tydelig frem i det empiriske kildematerialet, intervjuer, fotografier og gjenstandsmateriale som er benyttet i denne artikkelen. Mest tydelig var den materielle hestekulturens særegenhet i forhold til sleder, seletøy og bjeller.

Med den kvenske innvandringen ble sledetypen med sterkt oppbøyde meier utbredt til Varanger. I Norge forekommer denne sledetypen bare i de områdene hvor det har vært kvenske bosetninger. Sleden ble omtalt som kvenslede (Ytreberg 1959:55) og finsk slede (informanter i Varanger kaller sleden for finsk slede), noe som taler for at sleden kom med den kvenske innvandringen til Nord-Norge, og ikke direkte fra Russland hvor den opprinnelig ble utviklet. I følge K.V. Cistov (1976:115-116) ble sleden konstruert i snørike og veiløse områder i det nordvestlige Russland hvor det var vanskelige føreforhold og lange avstander mellom bygdene. Det som var spesielt med denne typen slede var at den hadde en spinkel konstruksjon og sterkt krummete meier som man kan se i figur 2. Sleden var velegnet for kjøring i utmarka under vanskelige føreforhold som i dyp snø og i landskap med varierende terreng, siden meienes konstruksjon medførte at sleden fløt i snøen. Den ble ikke heller så lett skadet når man traff hindringer i vanskelig og ulendt terreng. Sleden ble styrt ved at de løse og bevegelige skjækene støtte mot de krummete meiene. Den tradisjonelle sleden var relativt kort (Vuorela 1976:176; Vuorela 1977:680). Dermed var den lettmanøvrert og lett å svinge i utmarka.

Utbredelse av denne typen sleder viser også utbredelsen og ekspansjonen av den østeuropeiske og finske bosetningen. Fra Russland ble sleden utbredt til de østeuropeiske og baltiske land (Talve 1997:108). Til Finland kom sleden i middelalderen, først til Karelen og sørlige deler av Finland. Sledetypen fant også veien til Nord-Sverige. Det finnes ikke kilder som kan bevise at denne typen var kjent i Finnskogen. En grunn til det kan være at den finske utvandringen begynte før denne sledetypen ble kjent i emigrasjonsområdene. Talve (1997:108) antar at slede med oppbøyde meier ble spredt til Savolaks rundt 1600-1700-tallet. I Grue i Finnskogen kan man vise en annen spesiell type slede som ble kalt for 'finnslede' (Sørensen 1989:66). Finnsleden i det skogsfinske området har ingen likhetspunkter mellom sleden av den finske / østeuropeiske type.

Figur 2. Kvenslede. Tegning: Olav Beddari.

Kvenslede ble innarbeidet og tilpasset til ulike transportoppgaver som var relatert til nye næringstilpasninger og nye bruksområder i Varanger. Utvikling av torvhekk som tilleggsutstyr til kvenslede et godt eksempel på sledens tilpasning til nye bruksområder og nye næringstilpasninger. 'Torvhekk' på norsk eller 'turvehäkki' på kvensk, var et bur med mindre mellomrom mellom sprinklene/rutene enn i høyhekk og var vanligvis laget av finmasket fiskegarn. Torv hadde ikke samme betydning på bondegårder i Finland som i hele kyst-Norge, spesielt i områder med lite skog og hvor den også ble en naturressurs i den kvenske livbergingen. Utvikling av torvhekk som tilleggsutstyr til kvenslede var noe nytt som ikke var vanlig i den finske hestekulturen.

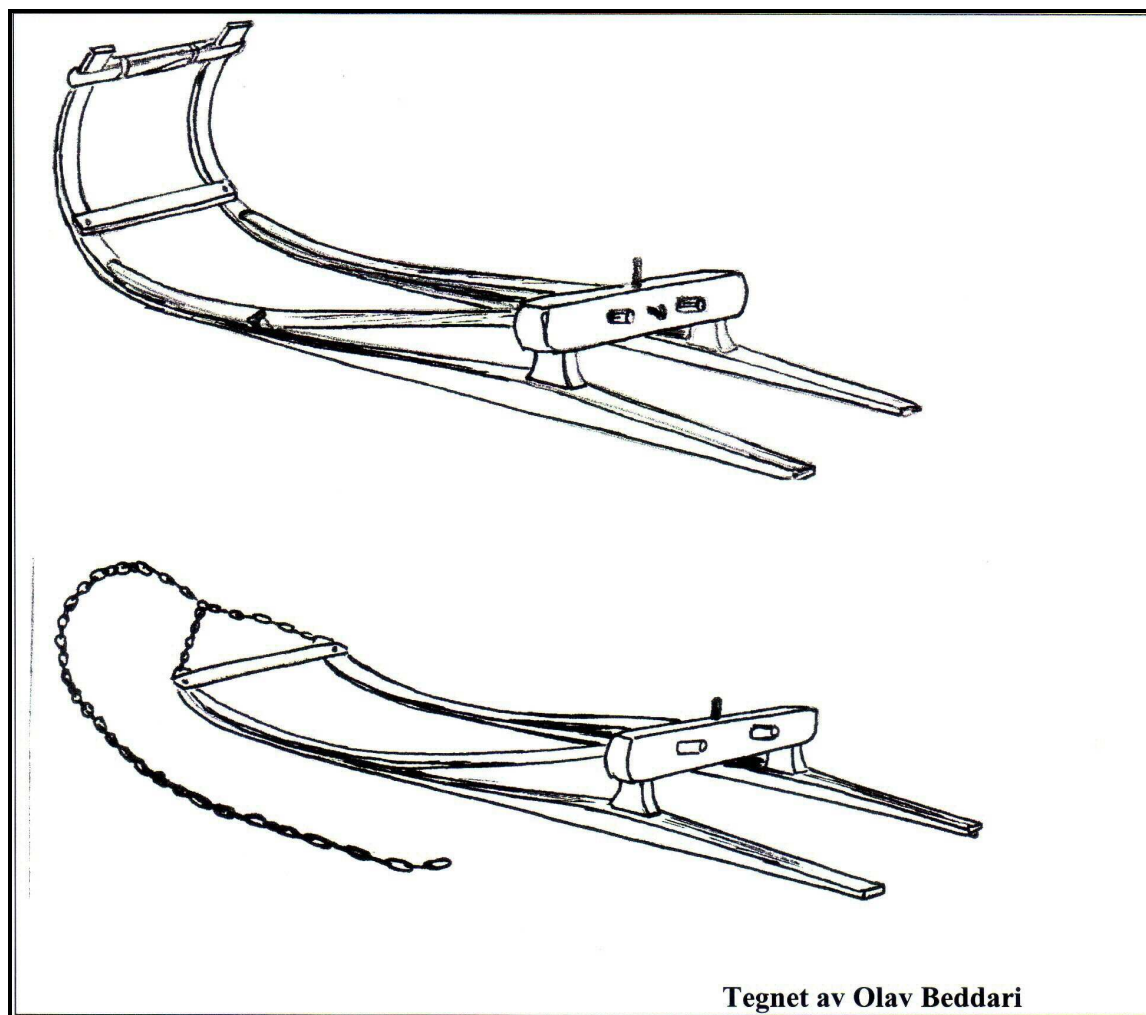
Kvensledens anvendbarhet ved de ulike arbeidsoppgaver og ved personkjøring har vært en av de store økonomiske fordelene med kvensleden. For det første var den billigere og enklere å lage enn spisslede og sluffe. Skiftemateriale fra 1800-tallet som er benyttet i denne sammenheng viser at arbeidsleden hadde opptil fem ganger lavere verdi enn en spisslede (For eksempel kjøpmann Larsens skiftebehandling 17. januar 1891, Skifteregistreringsprotokoll Nord-Varanger, Protokoll 169). For det andre hadde arbeidssleden bedre kjøreegenskaper utenfor landeveien enn stassledene som spissleden og sluffen på grunn av det lave tyngdepunktet. Med kvensleden ble det utbredt en spesiell kjørekarm, en slags sprinkelkarm rundt sleden, som ble benyttet ved persontransport og lettere varetransport. Kvenene kalt denne sprinkelkarmen 'risla', på finsk 'resla', noe som har gitt den norske formen 'risle'.

De kvenske tømmersledene

Den kvenske innvandringen har bidratt med kjøredoninger som ble benyttet til tømmerkjøring i Sør-Varanger. Denne kommunen var den eneste i Øst-Finnmark hvor det ble

drevet en betydelig skogsbruk. I Pasvikdalen, hvor det ble drevet kommersielt skogbruk med både hogst og tømmerfløting, ble tømmeret fraktet fra skogen med todelte kjøredoninger som ble kalt 'buk' og 'geit'. Modellen for disse kom fra Finland. Sledekomplekset hadde to deler (figur 3): Den fremste delen ble kalt for 'buk', mens den bakerste ble kalt 'geit'. Disse var knyttet sammen med kjetting. De hadde utmerkede svingeegenskaper siden avstanden mellom de to sledene ble rettet inn etter lengden på tømmeret som ble lastet på. Tømmeret ble lasset med rotenden mot fronten. Denne tømmerledetypen var en revolusjonerende forbedring i tømmerkjøring, i stedet for å slepe tømmer etter bakken.

Disse tømmerledene ble omtalt som 'finske tømmerleder' eller 'suomalaiset tukkireet'. Det finske ordet 'parireki' som direkte oversatt betyr 'et sledepar', etablerte seg ikke i språkbruken i Pasvikdalen. Man kan gjerne kalle dem 'kvenske tømmerleder' siden den finske modellen ble tilpasset til de spesielle forholdene i Pasvikdalen. Bruken av disse tømmerledene i Pasvikdalen skiller seg fra andre områder siden man her også benyttet den med rein. Tømmerledene ble tilpasset til reinens størrelse slik at den kunne konkurrere med hesten i tømmerdrift i vanskelig terreng (Wikan 1997:126).

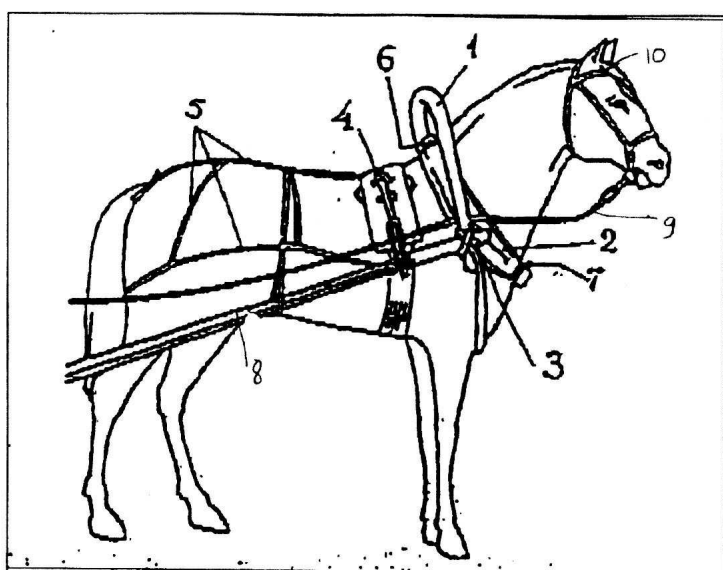
Figur 3. Tegning av kvenske tømmerledene. Tegning av Olav Beddari.

Vintersletøy og sedolkabjelle

Den kvenske innvandringen brakte med seg en spesiell type sletøy til Varanger. Denne sletøytypen var utviklet i de samme områdene i det nordvestlig Russland som sleden med opphøyde meier (Talve 1997:107). Både sletøyets konstruksjon og funksjon egnet seg godt

for kjøring med hestekjøretøy i utfordrende terreng. Dette skyldtes buen, (figur 4), som virket dempende ved kjøring i ulendt terreng slik at den fungerte som støtdemper.

Seletøyet ble vanlig i østeuropeiske land, Finland og Nord-Sverige. I Norge er seletøyet med bue utbredt bare i de områdene hvor man finner kvenske bosetninger. Til Varanger kom seletøyet sammen med kvensleden. Det fikk navnet 'vinterseletøy'. Denne navnesettingsmåten er praktisert i Varanger, noe som antyder at seletøyets funksjon ble spesielt relatert til vintertransport. I Finland kjenner man til at betegnelsen sledeseletøy har blitt brukt i noen sammenhenger, men i folkelig og offentlig form var betegnelsen basert på den mest synlige og karakteristiske delen, 'buen' ~ 'luokka'. Dette vises også i Russland og det russiske ordet 'luk' som betyr nettopp 'bue'. I det eldre bildemateriale vises det at seletøy med bue ble benyttet med vogn, men etter hvert ble det klare skiller mellom vinter- og sommerseletøy i Varanger.

Seletøy med bue ble brukt på vinter og de ble kalt for vinterseletøy i Varanger. Betegnelsene på de enkelte delene kan variere sterkt etter dialekt og landsdel. De former som er brukt her, har stor utbredelse i Varangerområdet, i Finland og i nordsamisk. Helena Maliniemi

	Norsk	Finsk	Kvensk	Samisk
1.	bue / bøyle / luokka	luokki	luokka	luohkká / luohkki
2.	bogtre	länget	länket	lenget
3.	drott/stroppe	ruoma/rahje	ruoma	ruopma
4.	sedolk	sitolkka/setolkka	setolkka	sedolká
5.	baksele	mäkivyöt / potukset/potuisit	mäkivyöt/ potukset/potuisit	bahtabáddi
6.	nakkerem	harjustin/niskanauha	?	niskebáddi
7.	brystrem	rinnustin/rintaremmi	?	raddebáddi
8.	skåk / skjækene	aisa	aisa	áisa
9.	tømmer	suitset	suittet	suittehat/suittet
10.	hodelag	päitset	päiset/soimet	suittetbággi

Figur 4. Vinterseletøy.

Vinterseletøyet fikk en sterk posisjon spesielt ved persontransport i Varanger. Buen med sin

oppsiktvekkende form har uten tvil hatt betydning og fungert som en markør for transportsoppgavens status. Mange informanter assosierer bruken mest med stasskjøring som bybesøk, kirkeferd, gjestebesøk eller kanefart. Det har vært en del status og prestisje i det å ha en fin bue og blankpusset sedolk med dombjelle når man var på stasskjøring. Sedolk var utstyr som hadde en spesiell funksjon som en del av seletøy med bue, spesielt når man var på stasskjøring. Den spesielle dombjellen som ble kalt for 'sedolkabjelle' på norsk, 'setolkkiuku' / 'setolkkakulkunen' på finsk og på kvensk, var skrudd fast på sedolken. Sedolkabjellen var en rund og vanligvis todelt bjelle med to eller tre innlagte kuler. De to halvdelene i bjellen var sammensatt med skrue gjennom de to kulene. I Varanger ble det utviklet en spesiell lokal variant, en slags assimilasjonsform, hvor denne bjellen ble skrudd fast på høvret. Denne typen var særlig utbredt i Vadsøområdet, og finnes ikke i Finland eller noen andre landsdeler i Norge.

Den kvenske kunnskapen i hesteredskapsproduksjon

Den kvenske kunnskapen i hesteredskapsproduksjonen ble ansett som den beste i Varanger. Man trengte ikke være spesiell snekkerkyndig for å lage f.eks. en enkel kvenslede, men det var bare noen få som kunne lage de mest funksjonelle, sterkeste og mest holdbare sledene. De beste slede- og bjellemakere kom fra det kvenske miljøet. Deres produkter var mest ettertraktet i området og de ble spesialister også i å lage de norske type hesteutstyr. Den finske tradisjonen var naturligvis i bunnen i den kvenske kunnskapen knyttet til det å fremstille sleder, seletøy og bjeller. Disse var utformet etter finsk modell og med finske metoder. Det var de tradisjonelle finske redskapene som ble benyttet i fremstilling av hesteredskap. For eksempel ble buen til vintarseletøy tvunget til sin form i et tradisjonelt finsk redskap som het 'luokanpaininpuu' og samme ord ble også brukt på kvensk.

Den kvenske kunnskapen i redskapsproduksjon ble annerledes enn den finske, spesielt i forhold til materialbruk var den preget av de spesielle naturforholdene og beliggenheten ved tregrensen. Mangel på tremateriale medførte problemer og utfordringer som de kvenske sledemakere støtet på i forhold til finske sledemakere, og det å finne emner i naturen i Varanger var en utfordring i motsetning til i Finland hvor det var mye skog, flere forskjellige tresorter og emnemateriale å velge mellom. Spesielt var mangel på treverk et problem i de områdene som lå utenfor tregrensen som i Kiberg, Komagvær, Skallelv, Krampenes, Golnes og Saltjern. Det kom nok en del tremateriale med båt til Vardø og Vadsø fra Sør-Varanger. Det fløt også i land en god del drivtømmer hvert år som også ble benyttet til byggeformål for sleder (Wara og Biedilæ 2004:33). Det er informanter som husker at man kjørte milevis med hest til bjørkeskogsområder kun for å lage kvenslede. Det var karakteristisk for den kvenske tradisjonen at de materialene som tradisjonelt ble brukt i Finland, som f.eks. gran, nå ble erstattet med materialer som var tilgjengelige og vanlige i området som bjørk, rogn og selje. Beliggenheten ved Ishavet tilbød nye materialer, og de tilgjengelige maritime materialene ble tilpasset til den kvenske slede- og seletøykunnskapen, som bruken av skinn av sjødyr. F.eks. ble drottene, reimene i vintarseletøyet, som festet sammen skjækene, bogtre og buen laget av hvitfisk og nise. I Finland var gris et vanlig husdyr og der ble disse laget av svinelær. Denne typen skinn med stor fettinnhold hadde sine spesielle egenskaper i lav temperatur og dermed stivnet ikke disse når været var kaldt og knutene var dermed enklere å håndtere. Det har også blitt benyttet materialer fra fiskeutstyr i produksjon av hesteredskap. En av de mest originale konstruksjoner i området er å bruke finmasket garn til torvhekkene. Loddenetting og flyndregarn har blitt benyttet i varetransport. De tradisjonelle samiske materialer som skinn, bein, horn og hår av rein ble også benyttet. De nye materialene i redskapsproduksjon krevde kunnskap om deres egenskaper og om teknikk i bearbeiding og tørking. Denne kunnskapen ble lært i Varanger og var noe som den finske tradisjonen ikke kjente til.

Den kvenske påvirkningen i den samiske og norske hestekulturen

Den kvenske materielle hestekulturen spredde seg til den norske og samiske hestekulturen. Kvensleden, vintersletøyet og sedolkabjellen ble ansett som hensiktsmessige elementer som kom alle etniske grupper til nytte. Kvensleden ble utbredt på tvers av etnisitet og ble det viktigste kjøretøyet i de fleste bygdene i Varanger på grunn av dens gode kvaliteter under transport i vanskelige føreforhold. Denne typen slede hadde en særskilt rolle der veiforbindelsene var mangelfulle, for eksempel i utmarkskjøring og vare- og persontransport mellom tettstedene. Det er klart at klimaet med uforutsigbare stormer og de lange avstandene stilte særegne krav til det desidert viktigste kjøretøyet om vinteren som var sleden.

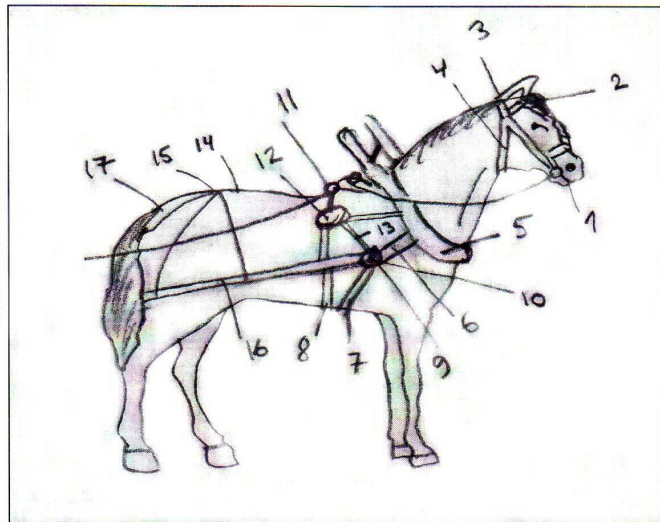
Sledetypen som kvenene introduserte var spesielt godt egnet for kjøring under skiftende forhold i motsetning til den andre sledetypen i området som ble kalt for 'norsk slede'. Denne sledetypen med drag med faste skjæker og lave meier var svært stiv og flat i konstruksjonen. Den fungerte dårlig i dyp snø og den satt lett fast p.g.a. snøploeffekten. Den norske sleden var konstruert for transportoppgaver etter brøytete veier eller når man hadde laget spor i forveien. Vi vet ikke sikkert når den norske typen slede ble utbredt til Varanger. Det empiriske kildematerialet fra begynnelsen av 1900-tallet viser at den norske arbeidssleden var i bruk i Vardø og i enkelte bygder i Sør-Varanger. I hvert fall brakte døleinnvandrerne med seg denne type sleder som de kalte 'pannekakesleder' (Wikan 1990:77). I noen bygder ble denne typen slede kalt 'klubbe'. Dølene ble påvirket av den kvenske hestekulturen slik at de valgte å benytte kvensleden i stedet for de stive og lave sledene. Vardø by har vært det eneste området i Varanger hvor den norske sledetypen hadde en dominerende posisjon. Det var andre transportoppgaver i Vardø enn de fleste andre plassene i Varanger hvor høy-, torv- og ved ble kjørt ned til bygda på vinteren. I Vardø foregikk all transport innefor byen etter brøytete veier og gater. Transporten var knyttet til nærområdet: Det ble kjørt varer og gods fra båter til butikken og fisk til fiskehjellene. Her var ikke transport med hest utsatt for skiftende vær og vanskelig terreng.

Kvensleden med tilleggsutstyr ble også tilpasset til samisk bruk. Det som er interessant i denne sammenheng er at kvensleden fikk en sterk posisjon i de samiske områdene også ved kjøring med rein. Rein konkurrerte som trekkdyr med hesten i samiske bygder, og derfor ble kvensleden tilpasset til reinkjøring. Sledene ble laget mindre og i en lettere konstruksjon enn sleder for hestebruk. Spesielt ble kvensleden med risle vanlig ved persontransport både med rein og hest. Sleden fikk navnet 'risláreahka' (Nielsen & Nesheim 1956). Det ble utviklet en variant av risle som lignet den tradisjonelle samisk kjørepulken oppe på sleden med sterk oppbøyde meier, som ble kalt for 'vuodjinreahka' (Nielsen & Nesheim 1956).

Kvensledetradisjon har levd lengst i de samiske områdene. Man ser enda den dag i dag at de gamle tradisjonelle kvensledene blir trukket med snøskutere. Bruken av den gamle kvensleden viser at denne sledetypen har utmerkede egenskaper for vintertransport i områder med mye snø. Man ser også noen moderne varianter inspirert av den gamle kvensleden i bruk med snøskutere.

De kvenske elementene i den materielle hestekulturen ble svært utbredt i Varanger i løpet av brukstiden og de mistet etter hvert sin posisjon som etniske markører for den kvenske kulturen, noe som har vært tydelig i begynnelsen av kvenenes bosetningshistorie. Den norske og samiske hestekulturens assimilering med den kvenske materielle hestekulturen har vært iøynefallende. Det ble i praksis vanskelig å skille mellom etnisk folkegrupper i forhold til de materielle elementene. Alle benyttet kvenslede, vintersletøy og sedolkabjelle. Alle benyttet

dem med samme formål og for de samme transportsoppgaver som var mer eller mindre knyttet til næringstilpasningen som fiskerbonde og i forbindelse med ressursutnytting av utmarka. De ble nærmest kulturelle markører for en regional kultur som ble karakteristisk i de geografiske områdene i Finnmark og Nord-Troms hvor kvenene bosatte seg. Nord-Troms og Finnmark er de eneste områdene i Norge hvor man finner disse typene hesteutstyr.

Sommerseletøy. Betegnelser på de enkelte deler. De former som er brukt her, har stor utbredelse i Varangerområdet, på riksfinsk og nordsamisk. Helena Maliniemi

	Norsk	Finsk	Kvensk	Samisk
1.	bissel	kuolain	kuolamat	suittet
2.	pannereim	otsahihna	-	-
3.	hodelag	-	-	suittet-bággi
4.	hakereim	kaulahihna	-	-
5.	bogtre	länget	länket	lenget
	seleputer	hamutat	hamutat/polsterit	bálljá
6.	draglær	rahje/ruoma	ruoma	ruopma
7.	livgjord/bukgjord	vatsanalushihna	mahavyö	coavjebáddi
8.	springgjord	vatsanalushihna	mahavyö	-
9.	orering	tamppi	-	-
10.	selepinne	tappi	-	nábbá
11.	høvre	silankaari	-	silá-luohkká
12.	høvreballe	silantalla	-	silá
13.	bærereim	-	-	-
14.	ryggreim	-	-	-
15.	kryssreim	-	-	-
16.	baksele	-	-	bahta-báddi
17.	bakgjord	hántäihna	-	-

Figur 5. Sommerseletøy med terminologien på norsk, finsk, kvensk og samisk.

Den kvenske innflytelsen på den materielle hestekulturen fra et etymologisk perspektiv Den finske og kvenske påvirkningen forsøkes i det påfølgende belyses gjennom et etymologisk perspektiv. Etymologisk ordgranskning er et viktig hjelpemiddel for å vise kulturformenes bakgrunn og utvikling i flerkulturelle miljø. En tommelfingerregel i etymologisk forskning sier at nye ord kommer fra samme hold som de nye foreteelsene (Häkkinen 1997:45). Den finske påvirkningen i de språklige omgivelsene i Varanger gjenspeiles i slede- og seletøyterminologien på mange måter. Felles ordtilfang i samisk, finsk

og kvensk indikerer samme opprinnelse av en stor mengde samiske, finske og kvenske ord. Kvensk og samisk har fått låneord fra finsk.

Finsk og kvensk ordtilfang er nesten identiske, men man kan påpeke nordfinske dialektord i kvensk som for eksempel 'vatti' ~ foring på bogtre, 'rustinki' ~ 'seletøy' / 'hestegreie', 'soimet' / 'päiset' ~ 'grime', 'suittet' ~ 'tømmer' og 'torrakkeet' ~ 'løse stolper på kvensleden'. Samisk har fått låneord fra finsk gjennom språkkontakt som for eksempel 'jálás', 'ruopma', 'lejget', 'suittet', 'silá' og 'áisá'. Om de finske låneord er fra språkets egne arveord eller formidlingslån fra andre språk, krever mye dypere forskning enn det som er gjort her (jfr. Andreassen 2003 som har forsket på kvenske fiske- og dyrenavn i Finnmark i en dyp etymologisk analyse hvor hun tok hensyn til tre viktige kriterier, som lydstruktur, semantikk / betydning og ordets geografi).

Som eksempel kan man nevne at et finsk formidlingslån 'reahka', er avledet fra det finske ordet 'reki', mens ordet er et gammelt baltisk lån i betydning 'slede'. Som figurer 2, 4 og 5 viser finnes det egne samisk ord som kan stamme fra seletøy og vinterkjøretøy benyttet med rein som for eksempel 'báddi', 'bahtábaddi', 'raddebáddi', 'coavjebáddi' og 'nábba'.

Norsk har vært selvforsynt med ord, med unntak av ordene 'risle', 'sedolk' og 'luokka'. Ordet 'luokka' har blitt brukt parallelt med ordet 'bue' i området. Ordet 'luokka' henger sammen med det russiske ordet 'luk' som har betydningen 'bue' / 'bøyel' / 'bøyle'.

Konklusjon

Målet med denne artikkelen var å se om den kvenske innvandringen har påvirket utbredelsen og utvikling av den materielle hestekulturen. Med bakgrunn i det empiriske materialet som dette studiet hovedsakelig baserer seg på, kan man se en klar påvirkningskraft fra den kvenske hestekulturen i Varanger, med opprinnelse fra hestekulturen i det nordvestlige Russland. Dette sammenfaller Bratreins hypotese om innføringen av hestekulturen i Øst-Finnmark og dens opphav. De russiske kulturtrekkene i Varanger kom gjennom Finland med den kvenske innvandringen.

For det første kan den kvenske påvirkningen sees i sleden med sterkt oppbøyde meier og sledens tilleggsutstyr. Et eksempel på dette er 'risle' som også har russisk opphav, men som ble utbredt med kvensleden til området. For det andre kan den kvenske innflytelsen vises i en seletøytype som ble kalt for 'vinterseletøy'. Den mest karakteristiske delen i denne typen seletøy, buen, hadde funksjon som fartsdemper, men var også markør for transportoppgavens status dvs. den ble mest brukt med sleden ved persontransport. Sedolk og dens spesielle bjelle, sedolkabjelle ble en viktig del av vinterseletøy i nettopp persontransport.

Kvenkulturen ble utviklet under andre naturforhold, noe som har spilt en viktig rolle i hestekulturens differensiering fra den finske hestekulturen. De tiltak og valg som ble gjort, var rettet mot å få utnyttet naturressursene på best mulig måte i det nye bruksområdet. Dette kom til syne spesielt i materialbruk, valg av kjøretøy og utvikling av redskap. For eksempel utviklingen av 'torvhekk' som hadde sin bakgrunn i de særegne naturforholdene i Varanger. Nødvendigheten av å bruke torv som brensel var det som skapte transportbehovet. Den enkleste løsningen var å bruke fiskegarn i hekken som bygningsmateriale siden dette var allment tilgjengelig. Produksjon av kvensleder med utstyr og vinterseletøy baserte seg på en gammel finsk håndverkertradisjon, men de tradisjonelle bygningsmaterialene som man brukte i Finland ble erstattet med nye materialer i området som skinn og bein av rein og sjødyr, fiskeutstyr og de tresorter som var tilgjengelig i området. Den kvenske kunnskapen i slede-,

seletøy- og bjelletradisjon var allment anerkjent for å være den beste i området.

Kvensledene, seletøy med bue og bjeller ble utbredt til alle etniske grupper. Valget av nettopp denne typen slede var ikke tilfeldig. Også her har naturforholdene hatt en avgjørende rolle og påvirket kvensledens utbredelse på tvers av etnisitet. Sledens allsidige anvendbarhet medførte at den også ble benyttet med andre trekkdyr i området, som rein. Vinterseletøy ble utbredt sammen med kvensledene, siden disse var utviklet for å fungere optimalt sammen under vanskelige føreforhold i utmarken. Fremdeles kan man finne trekk av kvensledetradisjon i området, spesielt i de samiske bosetningsområdene som taler for at denne sledetypen har utmerkede egenskaper for vintertransport i områder med mye snø. Sterkt oppbøyde meier er enda vanlig på sleder som blir benyttet for transport med snøskuter.

Som følge av akkulturasjon og assimilasjon var sleder, seletøy og bjeller ikke lenger uttrykk bare for den kvenske kulturen som kvenene brakte med seg fra den finske hestekulturen og tilpasset til de særegne forholdene i Varanger. De kan sees nærmest som kulturelle uttrykk for en regional kultur som karakteriserer det geografiske området hvor man finner kvenske bosetninger og hvor den kvenske påvirkningen har vært betydelig. Nord-Troms og Finnmark er de eneste områdene i Norge hvor man finner disse typene hesteutstyr. Det som kan sees som spesielt kvensk var den kvenske kunnskapen i å lage hesteutstyr, og de kvenske betegnelsene til den materielle hestekulturen.

Fra et etymologisk perspektiv kommer den materielle hestekulturens nære forbindelse mellom de ulike etniske gruppene tydelig frem. I sammenligning med ordtilfang i sleder og seletøy, indikerer det store omfanget av felles ord i samisk og kvensk samme opprinnelse av ordene. Etter etymologiske grunnprinsipper kan man konkludere med at disse ordene kom fra Finland med kvenene som innførte den materielle hestekulturen i Varanger. De flerspråklige omgivelsene i Varanger gjenspeiles i terminologien i den materielle hestekulturen slik at finsk og kvensk har bidratt med ordtilfang i samisk, de nordfinske dialekter har påvirket ordtilfanget i kvensk, mens finsk og kvensk ikke har hatt noen stor påvirkning på norsk terminologi med unntak av noen få ord som 'risle', 'sedolk' og 'luokka', hvor de to sistnevnte er tydelig finske formidlingslån fra russisk. Dette er et tydelig tegn på at det opprinnelig har vært to ulike hestekulturer, den norske og den kvenske. Disse impulsene har møttes i Varanger, og disse har påvirket den samiske kulturen. Disse tre kulturer til sammen har formet en særegen hestekultur med de ressurser som naturforholdene tilbød og de utfordringer naturen og kulturen stilte.

Litteratur

- Andreassen, Irene 2006: Tainariksi kuttuthaan se steimpiitti täälä. En studie av kvenske fiske- og sjødyrnavn i Varanger, Porsanger og Alta. Upublisert dr.art.-avhandling, Det humanistiske fakultet, Universitet i Tromsø. Tromsø.
- Bonnemaison, Joel (2005): Culture and Space. Conceiving a New Cultural Geography. I.B.Tauris. London-New York.
- Bratrein, Håvard Dahl 1998a: Det nordnorske landbruket - marginalt, alderdommelig og undervurdert? - Brynjulf Gjerdåker (red.): Norges landbrukshistorie. Rapport fra programseminar 27.- 28. november 1998. Senter for bygdeforskning. Stjørdal. 21-35.
- Bratrein, Håvard Dahl 1998b: Kvenforskning ved Vadsø museum - Ruija kvenmuseum. Sigrid Skarstein (red.): Jordbruk og torvtaking i kvenområder og skogsfinske områder. Rapport fra seminar i Vadsø 5.-6.oktober 1998. Vadsø museum - Ruija kvenmuseum. Vadsø. 73-75.
- Cistov, K.V. 1976: Venäläinen perinnekulttuuri. Neuvostoliiton venäläisväestön etnologiaa

- 1800-luvulta 1900-luvun alkuun. Suomalainen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 321. Hämeenlinna.
- Folketellingen for Båtsfjord 1865 og 1875. RHD.
- Folketellingen for Nesseby 1865 og 1875. RHD.
- Folketellingen for Nord-Varanger 1865 og 1875. RHD.
- Folketellingen for Sør-Varanger 1865 og 1875. RHD.
- Folketellingen for Vardø 1865 og 1875. RHD.
- Helland, Amund 1905: Topografisk-statistisk beskrivelse Finmarkens amt. Første del. Forlagt av H. A. Scheheug & Co. Kristiania.
- Häkkinen, Kaisa 1997: Kuinka ruotsin kieli on vaikuttanut suomeen? Sananjalka 39, 31-53.
- Nielsen, Kondrad og Asbjørn Nesheim 1956: Lappisk ordbok. Bind IV. Systematisk del. H. Aschehoug & Co. (W.Nygaard). Oslo.
- Niemi, Einar 1983: Vadsøs historie. Bind I. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833). Vadsø kommune. Vadsø.
- Niemi, Einar 2004: Kvenene - innvandring og kulturmøter. - Ola Alsvik (red.): Kulturmøter. Lokalsamfunnet, lokalhistorien og møtet med det fremmede. Norsk lokalhistorisk institutt. Oslo. 91-123.
- Rubenstein, James M. 2005: The Cultural Landscape. An Introduction to Human Geography. MacMillan Publishing Company. USA.
- Stockfleth, Nils Vibe 1860: Dagbog over mine missionsreiser i Finmarken. Chr. Tønsbergs Forlag. Christiania.
- Sundelin, Rune 2007: Skallelv. Et kvensk bysamfunn i Varanger 1855-1940. Hovedoppgave i historie. Institutt for historie. Universitetet i Tromsø – våren 2007.
- Sørensen, Steinar 1989: Meiedoninger. Kjøre- og arbeidssleder i Glomdalen gjennom århundrer. I Glomdalsmuseets årbok Nytt og gammalt 1988-1989. Glomdalsmuseet. Elverum.
- Talve, Ilmari 1997: Finnish folk culture. Studia Fennica Ethnologica 4. Finnish Literature Society. Helsinki.
- Vuorela, Toivo 1976: Suomalaisen kansankulttuurin kartasto I: Aineellinen kulttuuri. Atlas der Finnischen Volkskultur I: Materielle Kultur. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 325. Helsinki.
- Vuorela, Toivo 1977: Suomalainen kansankulttuuri. WSOY. Porvoo-Helsinki-Juva.
- Wara, Haakon & Leif Biedilæ 2004: Skallelv i 1939 – Fakta og minner om de kvenske pionerene. Skallelv Bygdelag. Vadsø.
- Wikan, Steinar 1990: Bjørklund gård. Norsk kolonisasjonsbruk i Pasvikdalen. Varanger Årbok. 64-77.
- Wikan, Steinar 1997: Reindriften i Sør-Varanger. Varanger Årbok 1997, 89-128.
- Ytreberg, Nils 1959: Finnmark Landbruksselskap 1859-1959. Vadsø.

Annen kildemateriale

- Grunnlagsmateriale for femårsberetninger 1820-1850, 1900
- Lister over produksjonstilskudd i jordbruket for 1999-2005. Landbruksavdelingen. Fylkesmannen i Finnmark
- Jordbrukstillinger i Norge. Oppgaver for kreaturhold, færfæ og bikuber 1907, 1918, 1929
Oppgaver for husdyrholdet 1939, 1949, 1959, 1969, 1979
Driftsenheter med ulike husdyrslag 1989 og 1999
- Skifteregistreringsprotokoll for Nord-Varanger 1891-1900, Protokoll 169. Lensmannen i Nord-Varanger. Statsarkivet i Tromsø.